

Verbeelding van de samenleving

3. de staat: *Big Brother* of hoeder van het algemeen belang?

verbeeldingvandesamenleving.wordpress.com

revolutie-jaar 1848: opstand tegen het *ancien regime*

inzet:

- instelling van liberaal politiek systeem
- een liberale grondwet
- democratisering & stemrecht

de sociale kwestie & het beschavings-offensief

de moderniteit bracht ook revolutionaire veranderingen op sociaal gebied met zich mee: een kapitalistische economie, industrialisatie, urbanisatie, armoede, sociale ontwrichting de leefomstandigheden van het *proletariaat* werd een niet te negeren 'sociale kwestie' moest niet ook de 'gemene' (= gewone) man worden 'opgestoten in de vaart der volkeren'?

beschaving & 'gemeenschap' - hoge & lage cultuur

- sociale en maatschappelijke vooruitgang werd niet opgevat als emancipatie men ging ervan uit dat een kleine bovenlaag de cultuur / beschaving (re)produceert beschaving was een kwestie van *bij-schaving*, van opvoeding, het bijbrengen van deugd
- armoede en zedeloosheid onder het *gemeene* (= gewone) volk was een moreel probleem *verpaupering* en verloedering zouden de maatschappelijke moraal kunnen aantasten

hoge cultuur	lage cultuur
elite	massa
beschaafd	primitief
verfijnd	ruw / lomp
<u>zelf-ontplooiing</u>	<u>behoefte-bevrediging</u>
echt / authentiek	oppervlakkig / vluchtig
kunst / literatuur	entertainment / lectuur
beheersing	instinctief / impulsief
discipline	gemakzucht / spilzucht
redelijkheid	emotionaliteit
geestelijkheid	lichamelijkheid / uiterlijk vertoon

het *beschavings-offensief* : deugd & algemeen nut

"het doel der Maatschappij is, om de onvermogenen onder onze landgenooten, tot brave burgers, en nuttige menschen (...) met één woord, tot edelaartige Nederlanders te vormen."

➤ *ondeugden: wanorde, luiheid, tijdverspilling, uithuizigheid, onverschilligheid, apathie*

➤ *deugden (voor de onderklasse): hygiëne, zelfbeheersing, discipline, schaamte, schuldbesef*

"orde is het groote woord, waarmede onze Lieve Heer de wereld in stand houdt, zonder welke geen huishouding staan kan blijven, en geen kind wat worden kan"

vlijt, zuinigheid en hygiene

huiselijkheid bevordert deugd, zuinigheid en hygiëne
het leven buiten is vol gevaar, *"verbeuzelen van tijd*
en voert tot het verwaarlozen van de huiselijke plichten"

"Voor de vrouw is er in alle rangen niet meer dan ééne loopbaan, alle vrouwen hebben slechts ééne bestemming: namelijk vriendinnen, echtgenooten, moeders en opvoedsters te worden."

tewerkstelling als liefdadigheid

kinderen beter niet naar school, omdat ze daar *“bloomstaan aan bedervende invloeden”*
productie-werk werd gezien als liefdadigheid: *“werkverschaffing aan leedige handen”*

bevoogding: verheffing als top-down project

“afkeurenswaard is ongerichte liefdadigheid; wie geeft, zonder nader onderzoek in te stellen naar de arme zelf, werpt slechts olie op het vuur der luiheid [...] en schaamteloosheid”

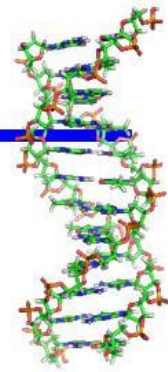
- armen moesten onder voortdurend toezicht staan
- welgestelden moesten arme gezinnen deugd bijbrengen

het gezin, als hoeksteen van de samenleving,
was te belangrijk om aan de ouders over te laten (!)

*“Wij komen op allerlei tijden onze armen overvallen,
en staan voor hunne oogen, als zij ons het minst verwachten.
Hoe schrikken zij menig malen, als ze de heeren diakenen
eensklaps voor zich zien! Hoe menigeen' hebben wij dan
betragt op onnoodige uitgaven, snoeperijen en zoo al meer!
Wij geven nu met oordeel en kennis van zaken...
Wij weten nauwkeurig, wat elk verdient of verdienen kan.”*

sociaal darwinisme & eugenetica

- het idee dat ook de mens “aangepast kon worden” ontstond al vóór Darwin

t.b.v. armoedebestrijding werd reproductie gekoppeld aan maatschappelijk draagvlak: de legitimatie voor sterilisatie

1883: Francis Galton introduceert de term ‘eugenetica’

= toepassing van evolutionaire inzichten gericht op genetische

“verbetering” van mensen (later ook wel sociaal-darwinisme)

“survival of the fittest” sprak daarbij tot de verbeelding

vóór de 2^e Wereld-oorlog was dit een populaire stroming

- na W.O.2 werd eugenetica geassocieerd met de holocaust, Mengele sinds 1948 valt eugenetica onder schending van de mensenrechten

hierdoor zijn de *evolutie-theorie*, *Darwin*, en het idee *erfelijkheid* in *discrediet* geraakt

genetische bepaaldheid strookte niet met opvattingen over de maakbare samenleving:

“de mens wordt geboren als tabula rasa, en gevormd door opvoeding en cultuur”

Karl Marx (1818-1883): *dialectisch materialisme*

de moraal van de bourgeoisie is niet meer dan de legitimering van de *status quo*

“Deze staat, deze maatschappij produceren de religie, een vals bewustzijn van de wereld [...]”

De strijd tegen de religie is een strijd tegen een wereld waarvan de religie het geestelijke aroma is.

Religie is de zucht van de in benauwenis verkerende mens [...] Zij is de opium van het volk.” (1844)

Marx ziet de geschiedenis als een *dialectisch* proces van productie- en machts-verhoudingen

alle strijd en conflict in de geschiedenis draaien om de producten en vermogens van arbeid

i.p.v. harmonie, beschaving en ontplooiing, staan in het socialisme spanning en strijd centraal

niet de moraal (*bovenbouw*), maar de economie (*onderbouw*) moet centraal staan

Communistisch Manifest: “Proletariërs aller landen, verenigt U!”

“De heersende ideologie is de ideologie van de heersende klasse. [...]”

In haar behoefte aan steeds meer afzet voor producten, jaagt het kapitaal

over de hele aardbol. Overal moet zij binnendringen, en overal dwingt zij

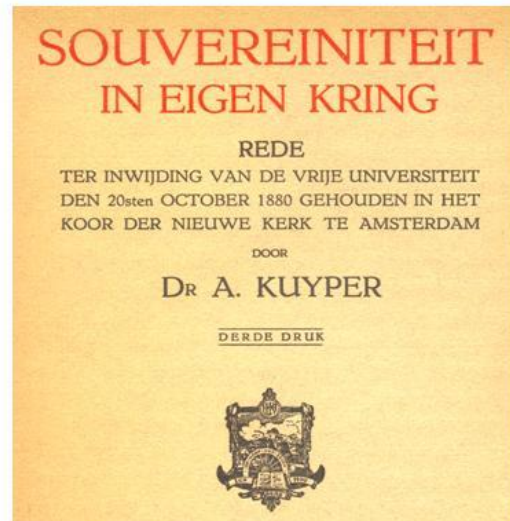
een zogenaamde nieuwe beschaving af: de beschaving van de vrije markt.

Zo scheidt het kapitaal zich een wereld naar haar eigen beeld.” (1848)

het *particulier initiatief* & subsidiariteit

- vooruitgang heeft geleid tot ondermijning van traditionele sociale verbanden en instituties
- eind 19^e eeuw: *organisch* maatschappij-beeld tussen *laissez-faire* kapitalisme en socialisme zorg werd gebaseerd op christelijke waarden
- in de 19^e eeuw ontstaan ook de zuilen waardoor Nederland een rijke sociale beweging kent

Kuyper's *kringenleer*: een bescheiden staat, en *soevereiniteit in eigen kring* gezin, kerk, verenigingen, onderwijs, handel en nijverheid moesten autonoom zijn een te machtige staat is de "*ondragelijkste tirannie, die zich denken laat*" (Kuyper)

het *subsidiariteitsbeginsel*: zaken moeten op een zo laag mogelijk niveau worden geregeld i.p.v. de staat zou het *particulier initiatief* de basis moeten vormen voor de sociale cohesie de samenleving moet niet *top-down*, maar *bottom-up* worden georganiseerd (*organisch*)

democratisering, verheffing en participatie

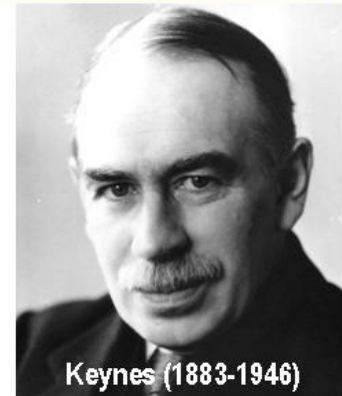
- tot 1887: *censuskiesrecht* (gekoppeld aan belasting)
- 1887-1918: *capaciteitskiesrecht* (ook andere 'kenteekenen van geschiktheid en maatschappelijke welstand')
- 1917: *algemeen kiesrecht* voor mannen (m.u.v...)
- 1919: *algemeen kiesrecht* voor vrouwen

- sociologie & antropologie bestudeerden de cultuur van de 'gewone man' *volks-cultuur* werd erkend (als '*lage cultuur*')
- *Volksverheffing*: de massa moest gevormd worden materiële en geestelijke *verheffing* moesten sociale participatie van 'de massa' stimuleren
- de verzuiling zorgde voor participatie: *geestelijke verheffing* via de partij, verenigingen, etc

van particulier initiatief naar verzorgingsstaat

- *keynesianisme* werd uitgangspunt voor beleid
- crisis moet niet bezworen worden met bezuinigingen, maar met stimulering van koopkracht
- door middel van monetair- en fiscaal beleid wordt de economie door de staat (bij)gestuurd geen *laissez-faire*, maar een gecorrigeerde economie
- van Drees tot Den Uyl was dit het economische model

Nederland was tot in de jaren '60 verzuild

onderwijs, gezondheidszorg, maatschappelijk was georganiseerd van onderaf (*bottom-up*)

overheid verdeelde het geld, de zuilen bepaalden wat er mee gebeurde
verticale stratificatie vormde een buffer tegen horizontale politisering

met de *baby-boom generatie* breekt er een revolutionaire periode aan:
anti-autoritarisme & emancipatie kenmerk *post-wederopbouw-generatie*
ontkerkelijking, ontzuiling en individualisering zetten in
hierdoor verschuift het *maatschappelijk middenveld* naar de staat

sociale zekerheid: van gunst naar recht

Liefdadigheid

Armoede is een individueel probleem.

De bestrijding wordt gefinancierd met particuliere giften.

Er is een persoonlijk stelsel dat onregelmatige hulp geeft.

Er bestaat een onderscheid tussen twee soorten armen: de 'deserving poor' en de 'undeserving poor.'

Hulp is een gunst.

Solidariteit

Armoede is een collectief probleem.

De bestrijding wordt gefinancierd uit belastingopbrengsten.

Er is sprake van een geïnstitutionaliseerd stelsel dat regelmatige ondersteuning biedt.

Alle armen verdienen steun.

Hulp is een recht.

opbouw en uitbouw van de verzorgingsstaat

1854	armenwet
1874	kinderwetje van Van Houten
1901	leerplichtwet (kinderen van 6 tot 12 jaar) & ongevallenwet
1913	ziekte-, invaliditeits- en ouderdomswet
1917	werkloosheidsbesluit
1932	steunregeling werklozen
1941	ziekenfondsbesluit
1947	noodwet ouderdomsvoorziening
1949	werkloosheidswet
1951	noodwet kinderbijslag kleine zelfstandigen
1957	algemene ouderdomswet (AOW)
1959	algemene weduwen- en wezenwet (AWW)
1962	algemene kinderbijslagwet (AKW)
1964	ziekenfondswet
1965	tijdelijke rijksgroepsregeling mindervaliden
1966	wet op de arbeidsongeschiktheidsverzekering (WAO)
1967	algemene wet bijzondere ziektekosten (AWBZ)
1976	algemene arbeidsongeschiktheidswet (AAW)

de stagnerende verzorgingsstaat

met de onzuiling breidde de invloedssfeer van de overheid over de samenleving enorm uit

- > *intermediaire structuren* van de samenleving waren exponentieel gegroeid
- > *ontzuiling* had het *particulier initiatief* ideologisch uitgehoud
- > het *maatschappelijk middenveld* was professionaliseerd tot beroepsgroep

het *maatschappelijk middenveld* behelst professionele dienstverlenende organisaties deze hebben het *particulier initiatief* de wind uit de zeilen genomen, en zo ontmoedigd

een minimum-garantiepakket was uitgegroeid tot verzorging 'van de wieg tot het graf'

deze uitbouw van de verzorgingsstaat leidt tot bureaucratie en hoge kosten

de onbeheersbaarheid van het systeem en economische stagnatie noopten tot herijking

eind jaren '70 kondigden politici en sociologen de crisis van de verzorgingsstaat aan

Schuyt & van Doorn: *De stagnerende verzorgingsstaat* (1978)

"wat de verzorgingsstaat doet is het instand houden van een verzorgingsmaatschappij een beleid voerend dat in handen ligt van specialisten en gespecialiseerde organen volgens een eigen beleidslogica en in eigen institutionele verbanden die ieder voor zichzelf autonomie claimen en dit als gemeenschappelijke trek hebben"

particulier initiatief, burgerschap en de staat

Hans Achterhuis: *De markt van welzijn en geluk* (1979)

“het is niet de vraag die het aanbod bepaalt, maar het aanbod creëert de vraag mensen worden afhankelijk gemaakt en ontlopen hun verantwoordelijkheid”

Hans Achterhuis

De markt van
welzijn en geluk

Adriaansens en Zijderveld (CDA): *Vrijwillig initiatief en de verzorgingsstaat* (1981)

door groeiende staats-invloed heeft *particulier initiatief* plaats gemaakt voor een nieuw ethos:

“niet produceren, maar consumeren, niet het institutionele maar het emotionele, niet objectiviteit doch subjectiviteit, niet het collectieve doch het private is voorop komen te staan”

consumentisme ondermijnt vrijwillige ‘altruïstische’ initiatieven

1985: Brinkman (CDA) introduceert de term *zorgzame samenleving*

eigen verantwoordelijkheid van burgers moet de staat terugdringen
initiatief moet liggen bij de *verantwoordelijke samenleving*, de burger

H.P.M. Adriaansens
A.C. Zijderveld
Vrijwillig initiatief
en de verzorgingsstaat
Cultuursociologische analyse van een beleidsprobleem

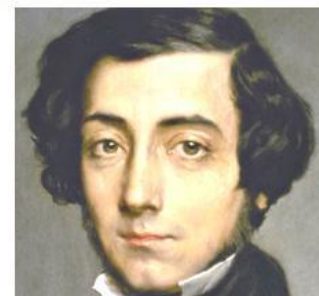
**DE ZORGZAME
SAMENLEVING**

Jan Pronk: *Schuivende Panelen; continuïteit en vernieuwing in de sociaal-democratie* (1987)

& Paul Kalma: *Het socialisme op sterk water* (1988) pleiten voor meer marktwerking
de keynesiaanse economische politiek wordt ingeruild voor ‘de Derde Weg’

Alexis de Tocqueville (1805-1859): over democratie

- › een aristocraat, geconfronteerd met een veranderend Europa
- › zag de democratiserings-beweging als onvermijdelijk proces
- › bewonderde de democratie vanwege gelijkheid voor allen, maar zag ook schaduwzijden:

“een massa van gelijke mensen die rusteloos onbeduidende genoegens najagen; die op zichzelf zijn teruggeplooid.

Boven deze geïndividualiseerde massa troont een bevoogdend machtsapparaat, dat alles regelt, maar dat de mensen in een staat van onmondigheid houdt.

Het garandeert burgers een veilig bestaan, maar maakt zelf uit wat goed is voor hen.

Zo zullen mensen steeds minder gebruik maken van hun eigen oordeelskracht; de individuele wilskracht zal zich op een steeds beperkter terrein laten terugdringen.

De overheid zal de samenleving in een net spannen van ingewikkelde verordeningen waardoor zelfs de meest wilskrachtige geesten zullen worden gelijkgeschakeld.

Men zal zoveel belemmeringen opleggen, dat uiteindelijk elk initiatief uitdooft.

Zonder tiranniek te moeten optreden, worden mensen monddood en willoos gemaakt.

De natie zal een kudde vlijtige schapen worden, met de overheid als zorgzame herder.”

vanaf begin jaren '80: neo-liberalisme

de economische crises van de jaren '70 maakten de verzorgingsstaat onbetaalbaar
twee factoren voor de *stagflatie* (stagnering + inflatie): over-regulering en bureaucratie
begin jaren '80 draait de politieke wind in Europa en de V.S...

kabinet Den Uyl (PvdA) maakt plaats voor dat van Van Agt (CDA+VVD)
inflatie bedroeg meer dan 10% en de werkloosheid verdubbelde tot 500.000
het 'softe' maakte plaats voor een *weg-met-de-geiten-wollen-sokken-mentaliteit*
de crisis noopte tot bezuinigingen en deregulering

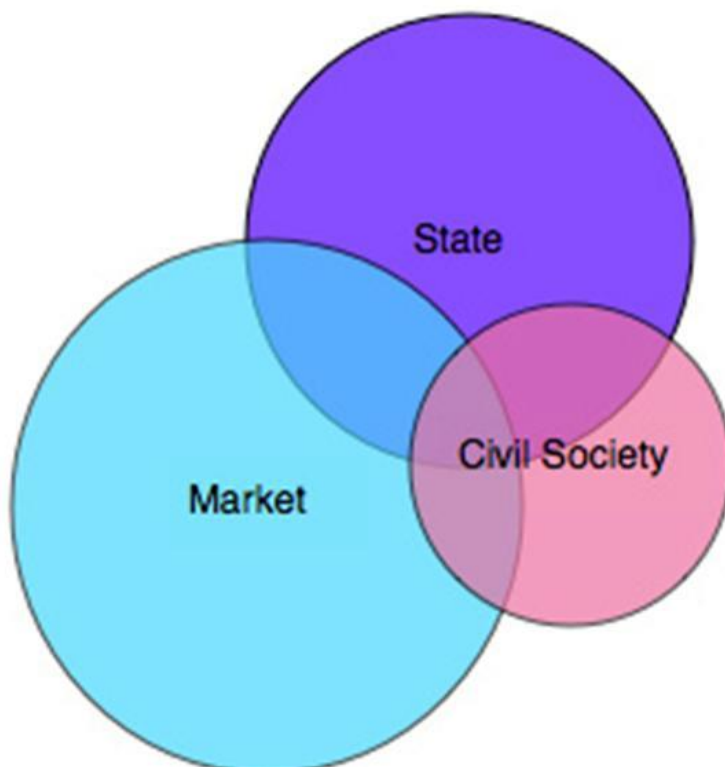
in de V.S. treedt Ronald Reagan aan als president
Margaret Thatcher wordt premier in de U.K.

- visie op de economie: (neo)-liberaal (*Reaganomics*)
- visie op de samenleving: (neo)-conservatief

de rol van de staat wordt minder prominent
*"government is not the solution to our problem;
government is the problem"* (Reagan)

drie maatschappelijke sferen / domeinen

neo-liberalisme = wetenschap
bezuinigen, loonmatiging,
decentralisatie, deregulering
en privatisering is geen keuze:
de wetten van de economie
laten geen andere opties open:
"there is no alternative!"

liberale ethiek: *changing the heart and soul*

neo-liberale kritiek op de verzorgingsstaat:

- te duur & te bureaucratisch
- nivelleren is onrechtvaardig en ondermijnt initiatief
- betutteling smooit ondernemingszin en eigenwaarde, maakt mensen tot afhankelijke, calculerende burgers

conservatief liberalisme wil een bepaalde moraal beschermen tegen de staat

vooruitgang kan nooit het resultaat zijn van 'progressief beleid'

links wil vrijheid omzetten in *positieve rechten*, liberaal ziet *negatieve vrijheid* als grondrecht i.p.v. collectivisme en 'de maakbare samenleving' staan het individu en de markt centraal de autonome mens die in staat is verantwoordelijkheid voor zijn eigen leven te dragen

"Er is niet zoiets als een samenleving. Er zijn individuele mannen en vrouwen, en er zijn families. Mensen moeten allereerst voor zichzelf zorgen. Mensen denken teveel in termen van rechten [...] Maar er bestaan geen rechten, zonder dat eerst aan een verplichting is voldaan." (Thatcher, 1987)

"the whole direction of politics [...] it's always been towards the collectivist society.

People have forgotten about the personal society. [...] I set out really to change the approach, Economics are the method; the object is to change the heart and soul." (Margaret Thatcher)

utopie & dystopie - van ideaal naar nachtmerrie

de 'utopische' inzet van wetenschap en technologie resulteert in totalitaire ideologieën:

- het *beschavings-offensief* (eugenetica en armengestichten)
- het *communisme / leninisme / stalinisme / maoïsme*
- het *nationaal-socialisme / fascisme*

"de utopie is de vorm van sociaal-politieke planning die het tegendeel produceert van wat ze beoogt [...] hoe beter de bedoelingen, hoe kwalijker de gevolgen" (Reinhart Koselleck)

in de 20^e eeuw wordt de dystopie een populair literair genre:

- Aldous Huxley: *Brave New World* (1932)
- George Orwell: *Animal Farm* (1945) & *1984* (1949)
- Ray Bradbury: *Fahrenheit 451* (1953)

Hannah Arendt (1906-1975): *totalitarisme & het kwaad*

The Origins of Totalitarianism (1951): onderscheid tussen dictatuur en totalitair systeem

- een dictatuur kent een tirannieke leider die zijn volk met repressie terroriseert
- het moderne totalitaire systeem wordt gekenmerkt door bureaucratische logica

- die logica regelt de complexe samenhang tussen controlerende instituties, en is ontstaan met de opkomst van imperialisme en bureaucratie
 - wetenschap (logistiek, communicatie) zorgen voor toenemende efficiëntie
 - bureaucratie = instrumentele rationaliteit, regels & procedures
 - verantwoordelijkheid wordt verdeeld over gescheiden instanties
 - in de totalitaire staat wordt de bevolking als onpersoonlijke *massa* opgevat
 - politieke inzet van media: propaganda als middel voor *massa-beïnvloeding*
- 1961: proces van Adolf Eichmann in Jeruzalem; Arendt doet verslag voor *The New Yorker* "*Eichmann is niet de belichaming van het Kwaad, maar een plichts-getrouwe ambtenaar*"
 - Arendt trok een parallel naar de moderne, anonieme, bureaucratische massa-maatschappij
 - grootschalige samenlevingen bestaan uit instituties die functioneren als machines: bij de burger wordt wenselijk *gedrag afgedwongen*, ten koste van *autonoom handelen*

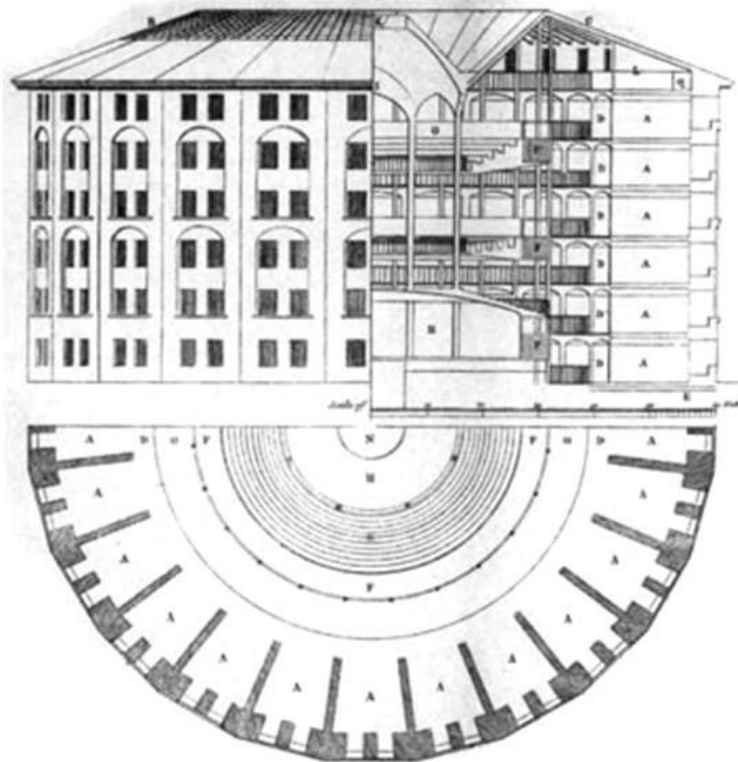
Michel Foucault (1926-1984): *macht & disciplineren*

1975 - *Surveiller et punir; naissance de la prison* (discipline & toezicht)

- genealogie van disciplinerende & normaliserende werking van macht
- de mens is verankerd in machts-structuren: instituties die disciplineren
- waarheids- & machtspraktijken onderwerpen de mens aan het *épistèmè*
- het *pan-opticum* (latijn: *al-ziend*) staat symbool voor de samenleving
- mogelijkheid tot constante observatie (of de suggestie daarvan) van alle gevangenen
- zij zullen hun gedrag aanpassen, omdat alles wat zij doen gezien zou kunnen worden
- onderliggend sociale principe: *pan-opticisme*, alomtegenwoordigheid van controle
- Franse strafrecht: *maisons de correction* - Amerikaanse strafrecht: *correction centres*
- dit berust op een samengaan van *savoir* (kennis) en *pouvoir* (macht)
- pedagogiek, psychologie, psychiatrie, criminologie, seksuologie zijn machts-strategieën
- het beoogde resultaat is *assujettissement* (onderwerping)

Jeremy Bentham (1748-1832): het *pan-opticum*

- koepel-gevangenis: mogelijkheid tot constante observatie (of suggestie ervan)
- gevangenen zullen hun gedrag aanpassen, omdat alles wat zij doen gezien zou kunnen worden
- onderliggend sociale principe: *pan-opticisme*, de illusie van alom-aanwezigheid van controle

Paul Frissen: politieke verzoening met tragiek

- het populisme is een product van de verzorgingsstaat, en dubbel in haar eisen:
 - interventie: de staat moet *nu* alle problemen oplossen (*geen woorden maar daden*)
 - maar ook minder betutteling (*geen boetes, maar boeven vangen*)
- de overheid gaat meer controleren / interveniëren (bijv. door *nudging*) dit leidt niet tot meer nabijheid, maar onzichtbaarheid van de overheid de staat wordt technocratisch / totalitair (Foucault's *pan-opticisme*)
- populistische leiders zijn charismatisch, bedrijven esthetische politiek hun handelen belichaamt *het politieke*, maar beloven 'verlossing'
- de politiek moet niet alles willen de-politiseren, maar juist verschillen accommoderen '*het politieke*' is een strijd-toneel waar geweld is voorbehouden aan de staat / wet de afstand tussen burger (gerepresenteerde) en politiek (representatie) is essentieel zonder die afstand verwordt *het politieke* tot het maatschappelijke / sociale (vgl. Arendt) politiek is geen toegepaste wetenschap, maar een *spel* tussen tegenstrijdige belangen dat spel moet niet geneutraliseerd worden; de staat moet zich prudent opstellen

